

Sleutelen aan de theatercanon

Rob van der Zalm De commissie-Van Oostrom was nog druk aan het werk, toen binnen het Theater Instituut Nederland (TIN) al een mail rondging met het verzoek om suggesties te doen voor een canon van het naoorlogse Nederlandse theater. Waarom duurt het vervolgens zo lang voordat die theatercanon er is?

De eerste oproep om bij te dragen aan een canon van het naoorlogse theater in Nederland dateert uit de zomer van 2005. Kort daarvoor was de TIN-productiedatabase, met de gegevens van alle in Nederland gespeelde professionele theaterproducties, uitgebreid tot de hele naoorlogse periode. Dat betekende dat de bezoeker van de mediatheek (of de website) via het beeldscherm ineens toegang had tot de opvoeringsgegevens van meer dan 60.000 theaterproducties. Een canon leek een uitgelezen middel om die bezoeker een leidraad te bieden in die overvloed aan data. Of het nu ging om ckv-leerlingen, theaterliefhebbers of regisseurs op zoek naar repertoire, en of ze nu geïnteresseerd waren in toneel, dans, opera, cabaret of poppentheater.

De vraag aan TIN-medewerkers en theaterprofessionals in hun netwerk was: wat zijn de belangrijkste theaterproducties die sinds 1945 in Nederland te zien zijn geweest? Van al die producties zouden webdossiers worden samen-

gesteld om parallel aan onze catalogus te presenteren. Met een link naar de bijbehorende materialen en objecten in de collectie: foto's, affiches, maquettes, kostuumontwerpen, programmaboekjes, recensies et cetera. Wat niet in huis was, zou alsnog verworven kunnen worden. Op die manier zou de canon ook als een leidraad bij retrospectieve acquisitie kunnen functioneren. Dit eerste initiatief leidde tot een voorlopige lijst van ongeveer vijftien producties.

Een inventarisatieronde door de Boekmanstichting, die voortvloeide uit de presentatie van de voorlopige resultaten van de commissie-Van Oostrom in oktober 2006, betekende een nieuwe impuls en een gewijzigde insteek. De vraag was welke canonvormende initiatieven er in het culturele veld bestonden en hoe die initiatieven zich verhielden tot *De Canon van Nederland*. De Canon van de commissie-Van Oostrom bestond uit vijftig vensters die –

eigenlijk veel belangrijker – verdeeld waren over veertien hoofdlijnen. Het bleek heel goed mogelijk om een aantal hoogtepunten uit de Nederlandse toneelschrijfkunst aan die hoofdlijnen te koppelen. Heijermans' *Op hoop van zegen* paste natuurlijk uitstekend bij 'De lage landen bij de zee' (en de strijd tegen het water). Judith Herzbergs *Leedvermaak* was een schitterende uitwerking van 'het verleden dat weigert geschiedenis te worden' (Nederland in een tijd van wereldoorlogen). Het meest vertaalde en gespeelde Nederlandse stuk ooit – *Mirad, een jongen uit Bosnië* van Ad de Bont – paste naadloos in 'Nederland in Europa' (en dat gold ook voor Woudstra's *Een zwarte Pool*).

Intussen waren de discussies tussen voor- en tegenstanders van de Canon hoog opgeblaaid. Een van de aspecten die gehekelde werden, was de nadruk op en exclusieve aandacht voor dat wat Nederlands was (Hollandocentrisme!). Wat dat betreft zou onze canon een principieel ander geluid verkondigen. Die kon nooit een exclusief Nederlandse aangelegenheid zijn. Daarvoor was (en is) de rol van buitenlands repertoire en van buitenlandse makers en vertolkers veel te groot. Sterker nog, in het lijstje meest gespeelde toneelschrijvers vanaf 1945

domineren de buitenlanders, met voorop Shakespeare, Brecht en Beckett. De internationale vermaardheid van de Nederlandse dans is niet alleen te danken aan Hans van Manen, Alexandra Radius en Rudi van Dantzig, maar net zozeer aan Sonia Gaskell, Jirí Kylián en Clint Farah. Om over het artistiek leiderschap, het repertoire en de casting bij De Nederlandse Opera maar te zwijgen!

Omdat *De Canon van Nederland* nadrukkelijk

Onze canon kon nooit een exclusief Nederlandse aangelegenheid zijn

voor onderwijs en educatie was bedoeld, zou onze lijst van belangrijkste, naoorlogse producties een iets andere betekenis krijgen. Die zou kunnen gaan functioneren als een soort kijkwijzer bij het actuele Nederlandse theater. Dat is de afgelopen zes decennia sterk geëxpandeerd en geëvolueerd: 1500 tot 2000 premières per jaar, variërend van toneel, opera en klassiek ballet tot experimentele cross-overs, stand-up-comedy, locatieprojecten, megamusicals en – als laatste loot – nieuwe vormen van ervarings-theater. Hoe een keuze te maken uit dat enorme aanbod, maar ook: hoe dat alles te duiden? Het moest mogelijk zijn om een lijstje samen te stellen van een beperkt aantal producties uit de naoorlogse periode die constituerend voor dat eigentijdse theater waren geweest, producties waarmee bepaalde vormen of onderwerpen geïntroduceerd waren en die nu – voor theaterprofessionals, maar nog niet per se voor hun publiek – vanzelfsprekend waren geworden.

De komiek van Freek de Jonge bijvoorbeeld, uit 1980, als de basis voor al die cabaretprogramma's die niet meer uit losse conferences en liedjes bestaan, maar waarin een doorlopend verhaal wordt verteld.

Hoe maak je een canon?

Intussen riep alle heisa rond *De Canon van Nederland* ook binnen TIN een heleboel vragen op. Wie stelt zo'n canon eigenlijk samen? Welke autoriteit zet daar een stempel van goedkeuring op? Voor wie maken we hem eigenlijk? Kan een canon ook musical en cabaret bevatten? En waar zijn de acteurs, de sterren? Zijn zij uiteindelijk niet degenen die het publiek zich blijvend herinnert als het om theater gaat? En wat doen we met een mijlpaal als *Aktie Tomaat*? Hoe gaan andere culturele instellingen eigenlijk met deze materie om?

Goede vragen om mee aan te kloppen bij de Boekmanstichting. Het leidde tot een buitengewoon verhelderende bijeenkomst in juni 2007. Aan tafel zaten onder meer vertegenwoordigers van het Letterkundig Museum, het Rijksmuseum, Donemus, het Instituut voor Beeld en Geluid, en het Nederlands Instituut voor Film-educatie. Ook Maarten Doorman schoof aan voor een inleiding en Frits van Oostrom gaf vanuit zijn ervaring met *De Canon van Nederland* commentaar op de plannen en activiteiten die voor het voetlicht kwamen. Maarten Doorman was in zijn openingsvoordracht zeer beslist over de vraag wie er een stempel van goedkeuring moest zetten: dat waren wij zelf, als sector- en erfgoedinstituut, met de expertise die we in huis hadden. En zo heel ingewikkeld was het nu ook weer niet. Lange tijd was het immers zonneklaar geweest wat er tot de canon behoorde. In de jaren zestig en zeventig waren daar allerlei, door ideologische overwegingen ingegeven, kanttekeningen bij geplaatst, maar er was toch hooguit sprake van achterstallig onderhoud. De canon moest alleen een update

krijgen. 'Durf vast te stellen dat een bepaalde cultuuruiting blijvend en onweerlegbaar is en dus tot de canon behoort.'

Er waren ook punten waar wel een eenduidig antwoord op kwam, maar die we niet zomaar over konden nemen. Zo had Frits van Oostrom een zeer uitgesproken opvatting over de kwestie hoge versus lage cultuur. Een canon zou in zijn ogen alleen maar hoge cultuuruitingen mogen bevatten. De rest kon op straat of via de televisie worden opgepikt. Die stelligheid konden we niet tot de onze maken. Theater Instituut Nederland vertegenwoordigt als sectorinstituut het hele theaterveld. Daarbij drijft het theater in Nederland wat bezoekersaantallen en bekendheid betreft op genres als musical, cabaret en commercieel geproduceerd repertoire, met bekende acteurs. Een groot aantal van onze bezoekers is (dus) ook juist in deze theatervormen geïnteresseerd. Waar iedereen het die middag over eens was, was dat een canon aan kracht wint als de omvang afneemt. De vijftig items van Van Oostrom werden door bijna iedereen als het absolute maximum gezien.

Intussen begon de ene canon na de andere het licht te zien. Jeltje van Nieuwenhoven schoof in september 2007 aan bij *Pauw & Witteman* om het lijstje van de zestien beste Nederlandse films toe te lichten. Filmregisseurs die het (net) niet gehaald hadden, gaven laconiek, licht verontwaardigd of cynisch commentaar. We zagen het – eerlijk gezegd – met lichte jaloezie gebeuren. Maar ook onze canon zou er nu echt gaan komen. Met de resultaten van de bijeenkomst van de Boekmanstichting in het achterhoofd, legden we in het najaar van 2007 acht uitgangspunten voor de canon van het Theater Instituut Nederland vast (zie kader).

Uitgangspunten theatercanon

1. De canon is bedoeld voor een algemeen publiek. Hij moet dus aantrekkelijk genoeg zijn om aan een algemeen publiek te appelleren.
2. De canon is beperkt van omvang. Hoe korter hoe krachtiger.
3. De canon omvat – in tijd – de hele Nederlandse theater- en dansgeschiedenis.
4. De canon omvat alle theaterdisciplines; dus naast toneel en dans ook opera, muziektheater, poppenspel, musical, cabaret, circus et cetera. Maar er moet ook aandacht voor het bestel zijn, en voor festivals.
5. De canon bestaat niet alleen uit voorstellingen, maar bevat verschillende soorten bouwstenen: gebeurtenissen, theaterteksten/choreografieën, voorstellingen, theaterzalen, vertolkers, gezelschappen, regisseurs.
6. De canon bevat ankerpunten uit de Nederlandse theater- en dansgeschiedenis: artistieke hoogtepunten, maar ook gebeurtenissen, personen en gezelschappen die bepalend, richtinggevend of exemplarisch voor een bepaalde periode zijn geweest.
7. De canon kan ook Nederlandse voorstellingen van buitenlands repertoire bevatten.
8. De canon is chronologisch opgebouwd.

Discussies

Op basis van de geformuleerde uitgangspunten startte eind 2007 een reeks gesprekken met steeds kleine groepjes deskundigen. Intensief en vruchtbaar waren de gesprekken over de dans, ook omdat niet alle deelnemers het idee van een canon bij voorbaat toejuichten. Bijvoorbeeld vanwege het gevaar dat alles wat geen plek in de canon zou krijgen, uit het zicht en daarmee uit de geschiedenis zou verdwijnen.

Maar ook omdat een heleboel elementen uit de geschiedenis van de dans, die voor een goed begrip van wezenlijk belang waren, niet in die canon te vangen waren. De oplossing was een canon in drieën: een beperkte lijst van artistieke hoogtepunten in de Nederlandse dans (1) ingebed in een lijst van thema's die in de Nederlandse dansgeschiedenis bepalend waren geweest (2) met op de achtergrond een tijdlijn waarin veel meer gebeurtenissen, makers, voorstellingen et cetera een plek zouden krijgen (3). In iets aangepaste vorm zal deze formule straks de opbouw van de hele canon van het TIN bepalen.

In het najaar van 2008 lag er een lijst van 49 items waar alle gesprekspartners zich nog een keer over bogen. Op die 49 items viel wel het een en ander af te dingen – een beetje meer zus, een beetje meer zo –, maar eigenlijk was dat het probleem niet. Er waren twee principiële bezwaren. Het eerste was dat de canon te weinig historische diepte had. Het zwaartepunt lag duidelijk na de Tweede Wereldoorlog. Daar viel weinig tegenin te brengen. Items waren alleen opgenomen als ze op de een of andere manier hun sporen in het Nederlandse theaterlandschap van vandaag hadden achtergelaten. Geen abele spelen dus, geen *Ballet de la Paix*, geen melodrama's van Kotzebue, hoe populair die rond 1800 ook waren geweest.

Het tweede punt was dat er – twee jaar na de presentatie van de *De Canon van Nederland* – een zekere canonmoetheid leek te zijn ontstaan. Moest er na de bètacanon, de canon van het water, de canon van Friesland en de canon met de kleine c nu ook nog eens een canon van het theater in Nederland komen? Moesten we niet op zoek naar een andere, frisse invalshoek? Aan de UvA was al een symposium georganiseerd onder de titel *Canon en Dynamisering*. Het was aanleiding om nog eens kritisch te kijken naar de vorm die de theatercanon zou krijgen. De conclusie was dat het begrip canon gehandhaafd kon blijven, juist omdat het met de dynamisering

wel goed zat. De canon van het TIN zal bestaan uit ongelijksoortige gebeurtenissen. Hij zal zijn ingebed in een tijdslijn die weer is ingebed in de totale database, zodat onmiddellijk duidelijk is dat het om een keuze gaat uit een enorm potentieel. En we maken bewust de vijftig niet vol, maar zullen iedere maand iemand in de gelegenheid stellen om een vijftigste item aan te dragen.

Vanuit het nu

Op 12 maart 2009 werd op het TIN een dag lang gewerkt aan concepten voor een tentoonstelling over de canon van het theater in Nederland. De resultaten waren twee dagen lang te zien in de, wegens de verhuizing, al lege zalen aan de Herengracht. Een aantal zaken sprong in het oog. De eerste was de breed gedragen opvatting dat de geschiedenis het beste te benaderen is vanuit het nu. Daarachter zit de vooronderstelling dat (jonge) theaterbezoekers alleen vanuit hun eigen ervaringen te interesseren zijn voor de geschiedenis. Pas als iemand een voorstelling ziet die prikkelt of nieuwsgierig maakt, zal hij of zij gemotiveerd zijn om bij het TIN – bijvoorbeeld via de canon – te gaan zoeken naar de theatrale wortels van die specifieke voorstelling. Via de *Romeo en Julia* van het Nationale Toneel dus naar

De geschiedenis van het theater is het beste te benaderen vanuit het nu

Shakespeare en via hem naar Bouwmeester (die met zijn Shylock-vertolking Shakespeare definitief tot een vast bestanddeel van het in Nederland gespeelde repertoire maakte), maar ook naar het Nationale Ballet (de versie van Prokofjev, in een choreografie van Rudi van Dantzig).

Het tweede punt dat opviel was de aandacht voor interactiviteit. De manier waarop die vorm kreeg, varieerde van het stellen van vragen ('Wat vind jij: honden op het toneel, is dat theater?'), de mogelijkheid om zelf een scène te spelen voor een camera tot en met de uitnodiging om herinneringen aan te dragen bij bepaalde canonitems. Opvallend ten slotte was het voorbeeld van wat je een 'vertoonstelling' zou kunnen noemen: een kruising tussen een voorstelling en een tentoonstelling. Een groep collega's had de beeldend theatermaakster Ulrike Quade uitgenodigd om met haar pop Baby Arthur een aantal canonitems tot leven te wekken. Vooral Arthurs vertolking van Bouwmeesters Shylock zal ik niet snel vergeten. Gedurende een halve minuut vielen heden en verleden van het Nederlands theater op een indrukwekkende manier samen. Ik denk dat hier nog een wereld te winnen valt, temeer omdat ook in het professionele veld langzamerhand de behoefte ontstaat om de band met het verleden te herstellen. Wat we van dit alles mee kunnen nemen naar onze uiteindelijke canon van het theater in Nederland staat nog te bezien. Na de zomer komt de eerste versie online, als onderdeel van de digitale *Theater Encyclopedie*.

Rob van der Zalm

is universitair docent bij de leerstoelgroep Theaterwetenschap, Universiteit van Amsterdam, en is als specialist op het gebied van de Nederlandse theatergeschiedenis verbonden aan Theater Instituut Nederland